

Ýagmyr dogasynyň taryhy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ýagmyr dogasynyň taryhy ÝAGMYR DOGASНЫҢ ТАРЫХЫ

Älem we dünýä baradaky maglumatlaryň juda çäkli bolan 4.000-5.000 ýyl öñki siwilizasiýalaryň döwründe ýagyş-ýagmyry adatdan daşary güýçlere baglap, gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar berip, gurbanlar kesip, dini-jadygoýçülükli dabaralar bilen ýagyş ýagdyrmaga synanyşmalaryna geñirgenip durmagyň hajaty ýokdy.

Dini işler ministrligi ýurt möçberindäki gurakçylyk sebäpli 11-nji dekabrda anna günü jumga namazyndan soň segsen bir welaýatymyzdaky ähli metjitlerde «**ýagmyr dogasy**» okatdy. Ministrligiň ýagmyr dogasy baradaky çykyşynyň meteorologiyá gullugynyň «öñümizdäki tutuş bir hepde ýagyş ýagar» diýen habaryndan yzysüre bolmagy bolsa «tötänlikmi» ýa «**gündogar mekirligimi**» diýen soraglary döretdi.

Ýogsa-da, «**ýagmyr dogasy**» näme? Onuň taryhy kökleri nirä barýar? Ol yslamyýet bilen birlikde orta çykan zatmy?

Hemme zadyň taryhynyň bolşy ýaly, ýagmyr dogasynyňam taryhy bar.

■ IÑÑÄN GADYMY DÄP

Jemgyyetleriň geçmişden biziň günlerimize çenli gelip ýeten käbir medeni edim-gylymlaryna “**däp**” diýilýär. Taryhyň dürli döwürlerinde dürli-dürli many-mazmuna we gymmatlyga eýw bolan hem-de nesilden-nesile geçip gelen däp-dessurlar dini däl ýada dini ýorelgelerden ybarat bolup biler.[1] Ine, ýagmyr dogasy-da taryhy kökleri iññän gademy döwre uzaýan, halk ynançlaryna esaslanýan däp-dessurlaryň biridir.

Ýagmyr dogasy esasanam ekerançylyk bilen meşgullanýan jemgyyetlerde gurakçylyga garşı ulanylýan ritualdyr.

Antropologlara görä, ýagmyr dogasy aslynda özboluşly jadygoýçülükli hereketdir. Mysal üçin, **Jeýmsiň, G.Frazeriň**

pikiriçe, ýagmyr dogasy “**duýguçyl jady**” kategoriýasyna girýär.[2] **Gürbüz Ergineriň** pikiriçe, geçmişde ýagyş ýagmadyk wagtlary adamlar birnäçe adatdan daşary güýçlere ýüzlenipdir, brnäçe jadygöýcülikli hereketler bilen ýagyş ýagdyrmaga synanyşypdyr.

Ýagmyr dogasy “dini” röwüşli ýalbarmalardan we “jadygöýcilikli” hereketlerden ybarat “**dini-jadygöýcilik**” rituallydyr.[3]

■ **Ýagmyr dogasynyň antiki kökleri**

Ýagmyr dogasynyň taryhy yslamdan öñki antik eýýamlara çenli uzaýar. Mysal üçin, b.e.öñki 2500-nji ýyllarda Mesopotamiýadaky şumerlerde ýagyşyň we **gaý-tupanyň hudaýy Işkuryň** ýagyş ýagdyryp, ýeri hasyllы edýändigine ynanylypdyr.[4] Şumerlerde ýagyş ýagmadyk wagtlary Işkura ýalbarylypdyr. Işkur akkadlar tarapyndan “**Adad**”, samiler tarapyndan bolsa “**Hadad**” diýip atlandyrylypdyr. Şumerler döwründe Müsürde-de ýagmyr dogasynyň edilendigini gürrün berýän ýazuw ýadygärlilikleri tapyldy.[5]

B.e.öñki 2000-nji ýyllarda Anadoludaky hettlerde-de ýagmyr dogasy däbi bar eken. Hett ýazgylarynda **170 sany aýry-aýry baýramdan** söz açylýar. Hett baýramlarynyň biri-de, “**EZEN Hewas**” atly “Ýagmyr baýramy” ýa-da “**Gök gürlemesi baýramydyr**”.

Ýagmyr baýramy hett ýurdunyň kult merkezlerinde her ýyl bellenýän baýramlardan biridir. Patışanyň we onuň aýalynyň gatnaşmagynda bellenýän ýagmyr baýramynda gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar we gurbanlar berilipdir. Hettler «ýaz gelip gök gübürdände hursı gabyny açyp, içindäki üwelipdir. Ýagyşyň hudaýyna bir goýun soýlupdyr. Bişirilen we çig eti ýere seripdirler, galyň çöregi bölüşdirip, ritonlary (pyýalalary) dolduryp iýip-içipdirler, gaplary seteran düzüp goýupdyrlar.”[6]

Hett mifologiyásında ýurduň başyna inýän tebigy hadysalaryň hudaýlaryň sumat bolup gitmegine baglanyşdyrylypdyr. Gahary gelip, nirädir bir ýere giden hudaýyň öz ýany bilen yrsgal-bereketi-de alyp gidýändigine ynanylypdyr. Mysal üçin,

Telepinunyň ýitirim bolşundan söz açylýan hett ýazgysynda şeýle diýilýär:

“Telepinu hem gidiberdi... Şonuň üçin arpadyr bugday düwmedi, sygyrlar, goýunlar we adamlar jübütleşmänsoň, indi göwreli-de bolnanok, öñki hamyla bolanlaram indi dogranok. Ösümlikler pyntyk ýarmasyn diýen ýaly baglar-agaclar gurady. Ýurtda gahatçylyk döresin diýen ýaly otluk meýdanlar we çeşmeler gurady. Adamlar we hudaýlar açlykdan ölýär...”

Güzerany esasan ekerançylyga bagly hettler gurakçylykdan, gytçylykdan halas bolmak üçin ýagmyr dogasyna çykypdyr.[7]

■ **Gadymy türklerde ýagmyr dogasy**

Orta Aziýadaky türklerde ýagyş ýagdyrmak üçin **“ýada daşy”** ulanylýpdyr. Türkler ýagmyr dogasyny suwuň gyrasyna baryp ýada gyrlara, depelere çykyp edipdir. Şol wagt janly soýulypdyr, suwa atyň gury kelleçanagyny ýa-da daş oklanypdyr. Ýagmyr dogasy edilende gollar öñe we ýokary açylyp, aýalar aşak bakypdyr. Doga eden şamanyň elliřine suw dökülipdir, dökülen suwlar şamanyň barmaklaryndan ýere akypdyr. **Ýaşar Çoruhlu** ýada daşy bilen ýagmyr dogasyna çikan ýadaçylaryň “şaman” däldigini öñe sürüýär. Ýada daşy sygyryň, atyň, doňuzyň garnyndan ýa-da başga ýerlerinden alynan dürli şekillerdäki kiçijik daşlaryň üstüne dogalar okap, ýagyş ýagdyrmak üçin ýerine ýetirilen jadygóýçılıgiň bir görnüşidir. Gadymy türkler ýada daşyny okap suwa oklasalar ýagyş ýagjagyna ynanypdyr. Ýada daşynyň gar ýagdyrýandygyna, hatda ýangyny-da söndürip bilyändigine ynanlylýpdyr.[8]

■ **Hettleriň gaý-tupan hudaýy Teşup**

Gyrgylar ýagyş ýagmaýan wagtlarda ekin meýdanlaryna çykyp «ýagmyr dogasyny» edipdirler. Türkmenlerde-de **«ýagşyň piri Burkut baba»** ynanjy bar. Aýdyşlaryna görä, has gurak pasyllarda Burkut baba dileg edipdirler we **«Sen Burkut babalygyň çyn bolsa, ýagyş ýagdyr, ýagyş ýagdybilmeseň pirem dälsiň»** diýlipdir.

Terekemelerde-de ýagyş ýagdymak maksady bilen “**Gudil**” atly bir gelin gezdirilipdir. “Gudil” ýedi öyi aýlanyp tüwi toplapdyr we şule bişiripdir, bişirilen şule ýedi öye paýlanypdyr.

Azerbaýjanda bolsa ýagyş ýagsyn diýip iki gyz çagany, ýedi sany daşy bir ýüpe baglapdyrlar. Daşlar suwa degirilip, ýüpüň iki ujunam garagaja ýa-da pisse agajyna baglapdyrlar. Ýagyş ýagsyn diýibem “**Godu**” ýa-da “**Dodu**” gezdirilipdir.[/9]

Emel Esiniň aýtmagyna görä, uýgurlar kümüşden ýa-da misden nawlary ýasap, içine-de suw dolduryp biri-birine tarap akdyrypdyrlar. Bulam ýagyş dessurynyň bir görnüşi bolupdyr.[10]

■ **Ýekehudaýly dinlerde ýagmyr dogasy**

Paganistik döwrüň ýagmyr dogasy däbi ýekehudaýly dinlere-de geçdi. Mysal üçin, jöhitlerde gurak pasyllarda Hudaýa dilek edilýär. «**Köne Ähtde**» Ysraýylogullarynyň toba edip, **Ýehowa** ýalbaran halatynda Ýehowanyň ýagyş ýagdyrjagy aýdylýar. (Seret: 1). Patyşalar, 8/35-36; 2). Taryhlar, 7/13). Ikinji ybadathana döwründe bolup geçen bir gurakçylyk sebäpli **Hezreti Süleýmanyň** (a.s) eden dogasy bilen baglanychdyrylan ýagmyr dogasy periodik ybadat hökmünde jöhit dini edebiýatyna-da aralaşdy.

(Seret: Taanith, 1/4-3/9).

Yslamdan öñki arap taýpalarynyň arasynda-da ýagmyr dogasy däbi bardy. Arapçada ýagmyr dogasy “**istiska**” sözi bilen aňladylýar.[11]

Ýagmyr dogasy yslama-da aralaşdy. **Hezreti Muhammediň** (s.a.w) heniz çagaka atasy **Abdylmuttalibyň** ýagmyr dogasyny etmäge çykandygy aýdylýar. Pygamberimize (s a.w) pygamberlik berilenden soñam ýagmyr dogasyna çykandygy barada hadyslar bar.

Ymam Agzam Ebu Hanypa Hezreti Muhammediň (s.a.w) ýagmyr dogasynda ýöriteläp namaz okamandygy üçin, köpleriň pikiriniň tersine “istiskany” sünnet hasaplamaýar.[12]

■ **Anadoly türklerinde ýagmyr dogasy**

Hätzirki Anadoluda ýagmyr dogasy dessury käbir ýerlerde hut hettlerdäki ýaly däbe öwrülip gidipdir we munuň üçin ýörite wagt bellenipdir. Hatda käbir ýerlerde ýagyş köp ýagan ýyly, «**Şükür**» maksatly ýagyş dogasy okalýar. Mysal üçin, **Çorumyň Bogazkale etrabynyň Ewji obasynda** her ýyl däbe öwrülen “**Nobaty babanyň ýagmyr dogasy dabaralary**” geçirilýär. Yine Çorumyň **Dodurga etrabynndaky Mämmetdäde Tekke obasy** bilen **Mämmetdäde Obruk obasynyň** ýasaýjylary obanyň golaýyndaky **Gyzyldepä** çykyp, ýagmyr dogasyny edipdirler, yzyndanam at gurban beripdirler.[13]

Ankaranyň Mamak etrabynndaky Ortaköý obasynda ýagmyr dogasyny edip gurbanlar kesilipdir, obanyň ortasynda gazanlar atarylyp, bulgur palawy bişirilipdir. Şol wagt çagalar 70 müň sany jagyrdan (ownuk daş) çöpläpdır, çöplenilen daşlar bir torba salynyp, açık meýdana çykylypdyr. Hemmeler penjegini, telpeginı ters geýip, ellerini ýere tarap öwrüp, başlaryny öñe egip durupdir. Molla Kurandan aýatlar okapdir. Şol wagt hemmeler uly ses bilen “**Omyn**” diýipdir. Molla doga okap, üýşürilen jayrdaňlaryň (kiçijik daşlaryň) üstüne üfläpdır. Doga gutaransoň, molla iki rekagat namaz okapfur. Namazdan soň daşlar obanyň golaýyndan geçýän **Hatip çáýyna** atylypdyr. **Mersiniň Çapar obasynda** bolsa molla atyň kelleçanagynyň yüzüne doga ýazyp, ony ýagyş ýagdyrmak üçin bir derä ýa-da suwa oklapdir. Ýagyş ýagyp başlan badyna bu kelleçanagy suwdan çykarmaly bolupdir, birden ol çykaryladyk ýagdaýynda ýagyşyň dinmejegine ynanylypdyr.[14] **Nigdäniň Çiftlik etrabynyň Azatly obasynda** bolsa ýagmyr dogasyndan öñinçä agyz beklenýär, metjitde möwlit okadylyp, Kuran hatym edilýär. Atyň kellesine doga ýazylyp, jayrdaňlara we çagyllara, asma çybygyna dogalar okalýar. Suwa gowrulan duz we tabyt atylýar.

Täze çatynjalaryň üstüne suw sepilýär. Öldürülen ýylan ýakylýar. Haýwanlara duz berilip, suwdan uzak tutulýar. «**Hamza däde**» diýilýän zyýaratgähde ýagmyr dogasy edilipdir. Halkdan toplanan mallar şu ýerde gurban edilipdir.[15]

Görüşüniz ýaly, Anadoly türkleriniň ýagmyr dogasy dini we jadygoýçılıkli edim-gylymlar bilen eriş-argaç. Şol sebäpli ýagmyr dogasy wagtynda namaz okama, agyz bekleme, gurban

kesme, doga okama ýaly dini edim-gylymlar bilen eşigiň ters geýilmegi, eliň aýasynyň ýere bakdyrylyp goýulmagy, sanalyp doga bilen dem berilen daşlaryň suwa atylmagy, bir kagyza kyrk sany keliň adynyň ýazylmagy, öldürilen ýylanyň ýakylmagy, gurbaganyň aýagyndan asylyp goýulmagy, çagalaryň ýagyş gezmesi (çomçe gelin) we şuňa meňzeş atlar berilen gurjaklaryň öýme-öý aýladylmagy, üýşmeleňe haýwanlaryňam gatnaşdyrylmagy, haýwan kelleçanaklaryna doga ýazylyp suwa oklanmagy ýaly jadygöýcülikli edim-gylymlary bir ýerde görmek mümkün.[16]

Biziň günlerimizdäki Anadoly türkleriniň ýagmyr dogasy däbi öz gözbaşyny Orta Aziýa türkleriniň şamançylyk däplerinden, Anadolynyň gadymy siwilizasiýalaryndan bolan hettleriň «ýagmyr baýramyndan», şol sanda yslam çemeleşmelerinden alyp gaýdýar. Ýagmyr dogasy hazır diňe antropologik we etnografik taýdan öwrenmek üçin möhüm medeni dessur bolup galdy.

Tutuş ýokardakylary agzap geçmekden maksat, meň diýjek bolýanym: älem we dünýä baradaky maglumatlaryň juda çäkli bolan 4.000-5.000 ýyl öñki siwilizasiýalaryň döwründe ýagyş-ýagmyry adatdan daşary güýclere baglap, gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar berip, gurbanlar kesip, dini-jadygöýcülikli dabaralar bilen ýagyş ýagdyrmaga synanyşmalaryna geñirgenip durmagyň hajaty ýok. Yöne şu günki gün älem we dünýä baradaky bilyän zatlarymyzyň, ylmy maglumatlaryň diýseň köp bolan döwründe – ýagyş, gar, ýel ýaly atmosfera hadysalarynyň nähili we haçan dörejegini juda gowy we öñünden bilinýän XXI asyrynda müňlerce ýyl öñki manysynda ýagmyr dogasyna çykmagyň özi ylmy progresi görmezligiň alamatydyr.

■ Salgylanylan çeşmeler:

[1] R. Sweterlistsch “Däp”, («Milli Folklor» Halkara medeniýet ylmy-barlaglar žurnaly, 2016, S.110, s. 122).

[2] Merýem Bulur, Zeýnel Karajagil, “Rain prayer: A case for Dikili: Yagmyr dogasy: Dikili mysalynda”, («International Journal of Human Sciences» 15 (3), 2018, s. 1775).

- [3] Gürbüz Erginer «Gurban. Gurbanyň taryhy kökleri we Anadolyda ganly gurban rituallary», (Stambul, 1997, s. 211).
- [4] Abdylla Altynjy “Şumerleriň hudaý düşünjesi we hudaýlaryň panteony”, («Sosyal Bilimler» žurnaly, C.4- S.7, iýun 2014 s.136).
- [5] Ural Akbulut “Meteorologiyanyň taryhy şumerlere we babyllylara çenli uzaýar”,
<http://www.uralakbulut.com.tr> .
- [6] Özlem Sir Gawaz, “Hettlerden biziň günlerimize çenli ýagmyr dogasy”, (Hett uniwersiteti, Çorum halkara simpoziumy, 28-30.04.2016, s. 576, 578).
- [7] Gawaz, s. 577.
- [8] Baýram Erdogan «Soraglar arkaly türk mifologiyasy», (Stambul-2007, s. 173-174); Baýram Polat “Türk medeniýetinde ýagmyr dogasy: Azatly obasynyň mysalynda”, (Dini barlaglar», ýanwar, fewral, 2007, j.9, S. 27, s. 278, 279); Özlem Demren, “Ýagış ýagdyrma ritualynyň çäginde Ortaköý ýagmyr dogasy” (Türkbilik, 2006/12, s.83, 84).
- [9] Demren, s 80-82
- [10] Emel Esin «Türk Mifologiyasyna giriş» (Stambul-2001, s. 116).
- [11] Ferit Deweliogly “İstiska”, «Osmanlıça-türkçe ensiklopedik sözlük», s. 463.
- [12] Mustapa Baktyr, “İstiska”, TDV Yslam ensiklopediyasy, j.23, (Stambul-2001, s. 381-383).
- [13] Gawaz, s. 580, 581.
- [14] Demren, s. 84, 85.
- [15] Polat, s. 279-282.
- [16] Erginer, s. 211-213; Demren, s. 77-79; Polat, s. 282.

Sinan MEÝDAN.

«SÖZCÜ» gazeti, 14.12.2020

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Edebi makalalar